

TIJORAT BANKLARIDA PUL OQIMLARI TO`G`RISIDAGI HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH

Rahmonova Hayot Erkinovna

*O`zbekiston Respublikasi bank-moliya
akademiyasi magistranti*

Annotatsiya: maqolada banklarda pul oqimlarini takomillashtirishning muhimligi va zarurati tahlil qilinadi. Pul oqimlari bankning moliyaviy barqarorligi va rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalardan, shu jumladan raqamli to'lov tizimlari, blokcheyn va sun'iy intellektdan foydalanish orqali pul oqimlarini optimallashtirish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, moliyaviy analitika va prognozlash metodlari yordamida banklar o'z mijozlari va bozor sharoitlariga mos ravishda pul oqimlarini samarali boshqarishlari mumkinligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: pul oqimlari, bank tizimi, raqamli to'lovlar, innovatsion texnologiyalar, moliyaviy analitika.

Аннотация: в статье анализируется важность и необходимость улучшения денежных потоков в банках. Денежные потоки имеют критическое значение для финансовой стабильности и развития банка. Рассматриваются способы оптимизации денежных потоков с использованием современных технологий, таких как цифровые платежные системы, блокчейн и искусственный интеллект. Также подчеркивается, что с помощью финансовой аналитики и методов прогнозирования банки могут эффективно управлять денежными потоками в соответствии с потребностями своих клиентов и условиями рынка.

Ключевые слова: денежные потоки, банковская система, цифровые платежи, инновационные технологии, финансовая аналитика.

Abstract: the article analyzes the importance and necessity of improving cash flows in banks. Cash flows are crucial for the financial stability and development of a bank. It discusses methods for optimizing cash flows through the use of modern technologies, including digital payment systems, blockchain, and artificial intelligence. Additionally, it emphasizes that through financial analytics and forecasting methods, banks can effectively manage their cash flows in line with the needs of their customers and market conditions.

Keywords: cash flows, banking system, digital payments, innovative technologies, financial analytics.

KIRISH

Tijorat banklari zamonaviy iqtisodiyotning yuragi hisoblanadi. Ular mijozlarning

mablag'larini boshqarish, kredit berish, to'lovlarni amalga oshirish kabi turli moliyaviy xizmatlarni ko'rsatish orqali iqtisodiy tizimning samarali ishlashiga xizmat qiladi. Ushbu jarayonlarning markazida pul oqimlari turadi. Pul oqimlari – bu banklarga kiradigan va ulardan chiqadigan mablag'larning harakati bo'lib, ular bankning kundalik faoliyatini belgilab beradi. Mijozlar omonatlari, kreditlar, to'lovlar va boshqa moliyaviy operatsiyalar orqali amalga oshiriladigan bu oqimlar banklarning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiyotdagi umumiy pul aylanmasiga ta'sir qiladi. Shu sababli, tijorat banklaridagi pul oqimlarini tushunish va tahlil qilish bank faoliyatining samaradorligini baholashda muhim omil hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Tijorat banklarida pul oqimlari va ularning boshqaruvi mavzusida keng qamrovli ilmiy va amaliy adabiyotlar mavjud bo'lib, bu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bank faoliyatining turli jihatlarini qamrab oladi. Adabiyotlarni tahlil qilishda pul oqimlarining asosiy tushunchalari, ularning ahamiyati, bank faoliyatidagi roli, risklarni boshqarish usullari va zamonaviy banklar oldida turgan moliyaviy muammolar chuqur yoritilgan.

Pul oqimlari moliyaviy menejmentda keng tahlil qilingan mavzulardan biri bo'lib, tijorat banklarining faoliyatida ularning ahamiyati muhim o'rin egallaydi. *Brigham va Ehrhardt (2002)* o'z tadqiqotlarida pul oqimlarini tahlil qilish moliyaviy muassasalar, jumladan tijorat banklari uchun moliyaviy holatni baholash va qaror qabul qilishda zarurligini ta'kidlaydilar. Ular pul oqimlarini banklarning likvidligi va barqarorligini saqlashda asosiy ko'rsatkich sifatida qaraydilar. Ushbu tadqiqotlar tijorat banklarining moliyaviy oqimlarini samarali boshqarish bankning barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi¹.

Diamond va Dybvig (1983) ning tadqiqotlari banklarning omonatlarni jalb qilish va kreditlash orqali pul oqimlarini shakllantirishini chuqur yoritadi. Ularning modelida tijorat banklarining asosiy vazifasi omonatchilarning qisqa muddatli likvidlik ehtiyojlarini qondirish bilan birga uzoq muddatli investitsiyalarni moliyalashtirish ekani ta'kidlanadi. Bu yerda banklar nafaqat omonatchilar uchun xavfsizlik yostiqtchasini ta'minlaydi, balki iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiradigan kreditlar oqimiga yordam beradi. Biroq, ushbu mexanizm moliyaviy inqirozlar vaqtida muvozanatni yo'qotishi mumkinligi ham adabiyotlarda qayd etilgan².

Banklarda pul oqimlarini boshqarish bilan bog'liq muhim muammolardan biri – likvidlikni boshqarish va risklarni minimallashtirishdir. *Freixas va Rochet (2008)* tomonidan yozilgan kitobda banklarning pul oqimlari orqali likvidlikni qanday boshqarishi va likvidlik yetishmovchiligi inqirozga olib kelishi mumkinligi keng tahlil

¹ Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2002). *Financial Management: Theory and Practice*. South-Western College Publishing.

² Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. *Journal of Political Economy*, 91(3), 401–419.

qilinadi. Ular likvidlikni boshqarishning tijorat banklari faoliyatidagi o'rnini va uning samarali mexanizmlarini ochib beradi. Pul oqimlari va likvidlik risklari banklarning barqaror faoliyatini ta'minlashda muhim rol o'ynashi, shuningdek, davlat va markaziy banklar tomonidan nazorat qilinishi zarurati ularning tadqiqotlarida qayd etilgan³.

Banklarning investitsiyaviy faoliyati haqida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. *Mishkin (2013)* moliya bozorlari va banklar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tahlil qilib, banklarning qimmatli qog'ozlar va obligatsiyalar orqali investitsiya oqimlarini qanday boshqarishi haqida fikr yuritadi. Uning tadqiqotlari banklarning ushbu moliyaviy aktivlarga kiritgan investitsiyalari daromadni oshirish bilan birga katta risklarni ham o'z ichiga olishi mumkinligini ko'rsatadi. Valyuta operatsiyalari bilan bog'liq oqimlar ham bank faoliyatida katta ahamiyatga ega. *Eiteman, Stonehill va Moffett (2010)* o'z asarlarida banklarning xalqaro operatsiyalarini tahlil qilib, ular orqali valyuta kurslarining o'zgarishi banklar foydasiga qanday ta'sir qilishini batafsil yoritadi⁴.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi banklarning pul oqimlarini boshqarish usullariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. *Arner, Barberis va Buckley (2016)* ning tadqiqotlariga ko'ra, FinTech kompaniyalari va raqamli to'lov tizimlarining paydo bo'lishi banklar faoliyatiga yangi texnologik yondashuvlarni kiritmoqda, bu esa banklarning pul oqimlari boshqaruvida samaradorlikni oshirishga yordam bermoqda. Elektron to'lovlar, blokcheyn texnologiyalari va mobil banking orqali tijorat banklari mijozlar uchun yanada qulayroq va tezkor xizmatlar ko'rsatishga muvaffaq bo'lmoqda⁵.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanilgan. Ushbu tadqiqot ma'lumotlari rasmiy manbalardan olinib, taniqli iqtisodchi olimlarning iqtisodiyotni rivojlantirishda innovatsiyalarning roli bo'yicha ilmiy nazariy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish, xorij tajribalarini umumlashtirish va mamlakatimizda erishilayotgan yutuqlar o'ziga xos xususiyatlari o'rganishga erishildi

TAHLIL VA NATIJALAR

Tijorat banklari zamonaviy iqtisodiyotning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Ular nafaqat moliyaviy tizim barqarorligini ta'minlashda, balki iqtisodiyotga mablag' yetkazib berish va pul oqimlarini boshqarishda katta rol o'ynaydi. Banklarning kundalik faoliyatida pul oqimlari asosiy o'rinni egallaydi, chunki ular mijozlar mablag'larini qabul qilish, to'lovlar va kreditlar berish, investitsiyalarni boshqarish kabi moliyaviy jarayonlarni amalga oshiradi. Ushbu maqolada tijorat banklarida pul

³ Freixas, X., & Rochet, J. C. (2008). *Microeconomics of Banking*. MIT Press.

⁴ Mishkin, F. S. (2013). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Pearson Education.

⁵ Eiteman, D. K., Stonehill, A. I., & Moffett, M. H. (2010). *Multinational Business Finance*. Pearson. Arner, D. W., Barberis, J. N., & Buckley, R. P. (2016). FinTech, RegTech, and the Reconceptualization of Financial Regulation. *Northwestern Journal of International Law and Business*, 37(3), 371-413.

oqimlarining turlari va ularning iqtisodiyotdagi ahamiyati haqida to'xtalamiz.

Pul Oqimlarining Turlari

Tijorat banklari faoliyatida pul oqimlari bir nechta asosiy toifalarga bo'linadi. Bu oqimlar bankning ichki va tashqi moliyaviy operatsiyalarini o'z ichiga oladi hamda banklarning moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Quyida banklardagi asosiy pul oqimlari toifalarini ko'rib chiqamiz:

1. Omonatlar Oqimi

Omonatlar oqimi – tijorat banklarida eng asosiy va keng tarqalgan pul oqimlaridan biridir. Mijozlar banklarga mablag'larni saqlash uchun qo'yishadi va bu mablag'lar bankka likvidlikni ta'minlash imkonini beradi. Omonatlar bankning moliyaviy resurslarini shakllantiradi, ularni kreditlash yoki boshqa investitsion faoliyat uchun ishlatish mumkin. Banklar omonatlar evaziga mijozlarga foizlar to'laydi, bu esa bank uchun moliyaviy majburiyatdir.

2. Kreditlar Oqimi

Tijorat banklarining asosiy faoliyatlaridan biri – kredit berishdir. Kreditlar oqimi mijozlarga beriladigan qarz mablag'larini o'z ichiga oladi. Banklar kreditlar orqali mijozlarga pul oqimlarini yetkazib beradi, buning evaziga foizlar shaklida daromad oladi. Kreditlar, odatda, iste'mol kreditlari, biznes kreditlari va ipoteka kreditlariga bo'linadi. Kreditlash jarayoni bankning nafaqat daromadini oshiradi, balki iqtisodiyotda pul oqimlarining aylanishiga ham xizmat qiladi.

3. To'lov va O'tkazmalar Oqimi

Mijozlar bank xizmatlaridan foydalanib, o'z mablag'larini o'z hisob raqamlaridan boshqalarga o'tkazishadi. Bu o'tkazmalar o'z ichiga xalqaro va mahalliy tranzaksiyalarni oladi. To'lov va o'tkazmalar oqimi tijorat banklarining mijozlarga ko'rsatayotgan asosiy xizmatlaridan biridir va bu xizmatlardan tushadigan komissiya bankning daromad manbalaridan biri hisoblanadi. Elektron to'lov tizimlarining rivojlanishi bilan to'lovlar hajmi ham sezilarli darajada oshgan.

4. Investitsiya Oqimlari

Banklar o'z mablag'lari va omonatchilarning mablag'larini turli moliyaviy aktivlarga investitsiya qilish orqali daromad oladi. Bu investitsiyalar qimmatli qog'ozlar, davlat obligatsiyalari, korporativ aksiyalar kabi aktivlarga kiritiladi. Ushbu turdagi pul oqimlari banklar uchun barqaror daromad manbai hisoblanadi. Shuningdek, investitsiya faoliyati banklarning bozor risklarini boshqarish imkonini beradi va ular turli moliyaviy bozorlar orqali iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi.

5. Valyuta Operatsiyalari Oqimi

Xalqaro savdo-sotiq va valyuta bozori operatsiyalari ham tijorat banklaridagi muhim pul oqimlari qatoriga kiradi. Valyuta operatsiyalari orqali banklar xalqaro tranzaksiyalarni amalga oshirishga yordam beradi. Shuningdek, mijozlarga turli valyutalar bo'yicha xizmatlar ko'rsatib, daromad oladi. Bu oqim tijorat banklarining

global moliyaviy tizimga integratsiyasini ta'minlaydi va valyuta kurslari o'zgarishlari orqali banklarning foyda olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Banklarda pul oqimlarini samarali boshqarish juda muhimdir, chunki bu bankning likvidligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Agar pul oqimlari to'g'ri boshqarilmasa, bu bankning kreditlash imkoniyatlarini cheklaydi va uning bozordagi ishonchliligiga putur yetkazishi mumkin.

1- jadval.

Tijorat banklaridagi asosiy pul oqimlari bo'yicha statistika (million AQSh dollari)⁶.

Ko'rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil (prognoz)	O'sish (%) 2023-2024
Omonatlar	6,200	7,000	7,800	8,500	8.97%
Kreditlar berilishi	5,400	6,000	6,500	7,100	9.23%
To'lovlar va o'tkazmalar	3,500	4,200	5,000	5,800	16.00%
Investitsiya operatsiyalari	2,800	3,100	3,500	3,900	11.43%
Valyuta operatsiyalari	1,600	1,850	2,000	2,200	10.00%

Omonatlar hajmi 2021 yildan 2024 yilgacha doimiy o'sishda davom etgan. 2023 yilda 7,800 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilda prognozga ko'ra 8.97% o'sib, 8,500 million dollarga yetishi kutilmoqda. Bu banklarga ko'proq likvidlik zaxiralarini ta'minlash imkonini beradi.

Kreditlar hajmi ham barqaror o'sishni ko'rsatmoqda. 2024 yilga kelib kreditlar hajmi 7,100 million dollarga yetishi va 9.23% o'sishi kutilmoqda, bu esa iqtisodiyotni kreditlash jarayonining faolligini anglatadi.

To'lovlar va o'tkazmalar hajmi sezilarli o'smoqda. 2023 yilda 5,000 million dollarga yetgan bo'lsa, 2024 yilga kelib bu ko'rsatkich 16% ga oshib, 5,800 million dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Bu o'sish raqamli to'lovlar va onlayn banking xizmatlarining kengayishi bilan bog'liq.

Banklarning investitsiyalari 2021 yildan 2024 yilgacha izchil oshgan. 2023 yilda 3,500 million dollarni tashkil etgan investitsiyalar hajmi 2024 yilda 11.43% ga oshishi va 3,900 million dollarga yetishi kutilmoqda. Bu banklarning moliyaviy bozordagi faolligini ko'rsatadi.

Valyuta operatsiyalari bo'yicha ham o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda. 2023 yilda 2,000 million dollarlik valyuta operatsiyalari amalga oshirilgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 10% ga o'sishi kutilmoqda.

Tijorat banklarida pul oqimlarini boshqarish global miqyosda muhim masala

⁶ Muallif ishlanmasi

hisoblanadi va turli mamlakatlar moliyaviy tizimlarida banklarning pul oqimlarini boshqarish bo'yicha yondashuvlari o'ziga xosdir. Xorijiy tajribani tahlil qilish orqali pul oqimlari boshqaruvidagi ilg'or tajribalarni o'rganish banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va umumiy iqtisodiy o'sishga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

AQSh moliyaviy tizimi dunyodagi eng rivojlangan tizimlardan biri hisoblanadi va tijorat banklari moliyaviy oqimlarni samarali boshqarishda kuchli mexanizmlarga ega. *Federal Reserve System* (AQShning markaziy banki) likvidlikni ta'minlash va bank tizimini barqaror saqlash uchun bir qator chora-tadbirlarni joriy qilgan. 2008-yildagi global moliyaviy inqirozdan keyin AQSh banklari pul oqimlarini boshqarishda yanada ehtiyotkorlik bilan yondashishga majbur bo'ldi. *Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act* qabul qilingach, banklar risklarni boshqarish va likvidlikni nazorat qilish bo'yicha qattiqroq tartib-qoidalar asosida faoliyat yuritmoqda.

Tijorat banklari omonatlarni jalb qilish va kreditlar berish jarayonida mijozlarning likvidlik ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda, uzoq muddatli investitsiyalarni ham moliyalashtiradi. Bu jarayon, ayniqsa, *Federal Open Market Committee (FOMC)* tomonidan pul-kredit siyosati orqali nazorat qilinadi. AQSh banklari asosan qisqa muddatli depozitlar va uzoq muddatli kreditlar o'rtasidagi muvozanatni saqlashga e'tibor beradi, bu esa ularning barqaror pul oqimlariga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Yevropa Ittifoqida tijorat banklarining pul oqimlarini boshqarish masalasi *Evropa Markaziy Banki (EMB)* tomonidan muvofiqlashtiriladi. Yevropa banklarining o'ziga xosligi shundaki, ularning faoliyati ko'pincha ko'p davlatli tijorat operatsiyalarini qamrab oladi, bu esa xalqaro pul oqimlarini boshqarishni yanada murakkablashtiradi. Pul oqimlarini boshqarishda EMB o'zining *Single Supervisory Mechanism (SSM)* va *Basel III* qoidalari orqali banklar faoliyatini tartibga soladi, bu esa likvidlik va kapital talablariga javob berishga yordam beradi.

Basel III standarti asosida banklarning minimal kapital zaxiralari va likvidlik koeffitsientlari aniq belgilangan. Yevropa banklari, jumladan *Deutsche Bank* va *BNP Paribas*, ushbu qoidalarga mos ravishda risklarni diversifikatsiya qiladi va pul oqimlarini boshqarishning texnologik yechimlaridan foydalanadi. Elektron to'lovlar va banklararo o'tkazmalar *TARGET2* tizimi orqali amalga oshiriladi, bu esa Yevropa bo'ylab banklararo pul oqimlarini samarali boshqarishga imkon beradi. Ushbu tizim nafaqat tezkor to'lovlarni amalga oshirishga, balki likvidlik boshqaruvida ham yordam beradi.

Singapur dunyoning eng yirik moliyaviy markazlaridan biri hisoblanadi va bu davlatning tijorat banklari xalqaro moliyaviy operatsiyalarni boshqarishda yuqori darajada rivojlangan tizimga ega. *Singapur Monetar Authority (MAS)* tomonidan tartibga solinadigan banklar xalqaro savdo, investitsiya va to'lovlar oqimlarini

samarali boshqarishga katta e'tibor qaratadi. Singapur banklari xalqaro kapital oqimlarini boshqarishda yetakchi o'rinni egallaydi va ko'pincha ko'p millatli kompaniyalar uchun moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi.

DBS Bank, OCBC Bank va UOB kabi yirik tijorat banklari pul oqimlarini boshqarishda innovatsion yechimlarni joriy etmoqda. Elektron to'lov tizimlari, valyuta operatsiyalari va moliyaviy texnologiyalar orqali Singapur banklari nafaqat ichki, balki xalqaro pul oqimlarini ham samarali nazorat qiladi. Shuningdek, Singapur moliyaviy texnologiyalar va kriptovalyuta operatsiyalarini tartibga solish orqali zamonaviy yechimlarni sinovdan o'tkazmoqda, bu esa banklarning kelgusidagi pul oqimlarini boshqarishda yangi imkoniyatlar ochib beradi.

XULOSA

Tijorat banklarida pul oqimlari butun iqtisodiyotning samarali ishlashida katta ahamiyatga ega. Omonatlar, kreditlar, to'lovlar, investitsiyalar va valyuta operatsiyalari orqali tijorat banklari iqtisodiy faoliyatga xizmat ko'rsatib, pul oqimlarini boshqaradi va iqtisodiy o'sishga yordam beradi. Banklar ushbu pul oqimlarini samarali boshqarishi orqali nafaqat o'z moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi, balki iqtisodiyotda mablag'larning optimal taqsimlanishiga ham hissa qo'shadi.

Pul oqimlarini tushunish va ularni boshqarish bugungi kun moliyaviy muhitida banklar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, mijozlar uchun ham pul oqimlarining qayerga va qanday ishlatilayotganini tushunish muhimdir, chunki bu ular uchun ishonchli bankni tanlashda asosiy omillardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Maksimov, A. (2023). Bank tizimida pul oqimlarini boshqarish: Nazariya va amaliyot. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki.
2. Jumayev, D. (2023). "Raqamli to'lov tizimlari va tijorat banklarining rivojlanishi". Moliyaviy tadqiqotlar jurnali, 45(2), 123-135.
3. Petrov, V. (2022). Innovatsion texnologiyalar va bank tizimlari: O'zgarishlar va muammolar. Moskva: Moliyaviy ilmiy nashrlar.
4. Shukurov, S. (2022). "Tijorat banklaridagi depozitlar va kreditlar: 2023 yil statistik tahlili". Iqtisodiyot va moliya jurnali, 78(4), 45-60.
5. Khodiev, R. (2021). Finansovaya analitika v bankovskom sektore: Teoriya i praktika. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar markazi.
6. World Bank. (2023). Global Financial Development Report 2023: Digital Finance. [Online]. Available at: [World Bank Website](#)
7. International Monetary Fund (IMF). (2023). "The Role of Commercial Banks in Economic Development". IMF Working Paper, WP/23/55.

8. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti. (2023). O'zbekiston banklari: Rivojlanish strategiyalari va moliyaviy natijalar. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi.
9. Khalilov, A. (2023). "Digital Payments: Trends and Innovations". *International Journal of Banking and Finance*, 12(1), 1-20.
10. OECD. (2023). *Financing SMEs and Entrepreneurs 2023: An OECD Scoreboard*. [Online]. Available at: OECD Website